

Стаднік Н. В.,
доцент кафедри початкової освіти
та методик природничо-математичних дисциплін
Педагогічного інституту
Київського університету імені Бориса Грінченка,
кандидат педагогічних наук

ПОГЛЯДИ К. Д. УШИНСЬКОГО НА НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИЙ ПРОЦЕС У ШКОЛІ ТА ПІДГОТОВКУ ВЧИТЕЛЯ ДО ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ

У статті розглядаються педагогічні ідеї К. Д. Ушинського, пов'язані з оптимізацією навчально-виховного процесу в школі (зміст, організація навчання, методи викладання); основними напрямками підготовки майбутніх учителів початкової школи через забезпечення тісного зв'язку між педагогічною теорією і практикою.

Ключові слова: педагогічна теорія, педагогічна практика, навчально-виховний процес, підготовка майбутнього вчителя, початкова школа.

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Трансформаційні процеси, що мають місце в українському суспільстві, стосуються не лише економічних і політичних аспектів його життєдіяльності, а й соціальних, зокрема тих, що стосується такої важливої галузі, як освіта. Як наслідок, спостерігається перманентна зміна завдань, ролі й функцій учителя. Це висуває на порядок денний необхідність піднесення якості вищої педагогічної освіти, приведення її у відповідність до тих вимог, що репрезентуються суспільством, і спрямовані на підвищення якості підготовки майбутнього вчителя.

Аналіз наукових досліджень. Теоретико-методологічні аспекти професійно-педагогічної підготовки вчителів окреслені в працях

О. Абдулліної, А. Алексюка, В. Бондаря, К. Волинець, І. Зязюна,
Н. Кузьміної, О. Мороза, В. Семиченко, Л. Хомич, О. Щербакова та ін.

Проблема формування педагогічних умінь у майбутніх учителів розкривається в дослідженнях С. Кисельова, Г. Костюка, Д. Ніколенка, О. Савченко, Р. Хмелюк та ін.

У своєму розвитку педагогічна освіта пройшла тривалий шлях, збагачуючись на кожному історичному етапі новими ідеями і знахідками. Тому для ефективної її розбудови в сучасних умовах, необхідно звернутися до досвіду минулого, вивчення та історико-педагогічний аналіз якого дадуть змогу краще усвідомити традиційні для цієї суспільної галузі закономірності, які не втрачають свого значення і сьогодні.

У цьому контексті на особливу увагу заслуговує науковий доробок відомого педагога минулого Костянтина Дмитровича Ушинського (1823/1824 – 1870).

Виокремлення аспектів проблеми, які ще не достатньо вивчені. До вивчення педагогічного спадку К. Д. Ушинського зверталися І. Барсук, А. Бойко, Н. Дічек, О. Романовський, В. Терлецький, П. Щербань та ін.

Незважаючи на доволі ґрунтовне висвітлення у педагогічній теорії різних аспектів творчого доробку К. Д. Ушинського, поза увагою дослідників залишилися питання, пов'язані з розкриттям його поглядів на організацію навчально-виховного процесу у школі та підготовки до цього майбутнього вчителя.

Мета та завдання статті. На основі ретроспективного аналізу наукового доробку К. Д. Ушинського визначити його погляди на навчально-виховний процес у школі та підготовку вчителя до його ефективної реалізації.

Виклад основного матеріалу. Педагогічна діяльність К. Д. Ушинського розпочалася у 1854 р. на посаді викладача, а згодом інспектора Гатчинського сирітського інституту. Саме з цим закладом пов'язаний його перший практичний педагогічний досвід, долучення до розробки основних

проблем педагогічної науки. Уже в 1857 р. виходить друком перша педагогічна стаття К. Д. Ушинського під назвою „Про користь педагогічної літератури”, яка стала своєрідною програмною працею. Піднімаючи такі важливі проблеми, як народність виховання, залежність школи від умов соціального розвитку, значення громадської ініціативи в розвитку народної освіти й відповідальності педагогічної науки перед суспільством, педагог акцентує увагу на необхідності ґрунтовної педагогічної підготовки вчителів. Окреслюючи наявні на той час суперечності між теорією і практикою в учительській діяльності, порівнюючи педагогіку і медицину, К. Д. Ушинський робить цілком обґрунтований висновок, що „сама педагогічна практика без теорії – те, що знахарство в медицині”. Стверджуючи, що кожний педагог-практик має бути вченим, психологом, педагогом, він водночас наголошує на необхідності якомога ближчого його ознайомлення з предметом своєї педагогічної діяльності. Найкращим засобом для цього названо педагогічну літературу, яка „знайомить учителів з досвідом розумних і досвідчених педагогів і головне спрямовує нашу власну думку на такі предмети, які легко могли б випасти з нашої уваги” [6, 9-15]. Саме педагогічна література вириває вихователя з його замкнутої, сонної сфери, вводить в благородне коло мислителів, які присвятили своє життя справі виховання і навчання; завдяки педагогічній літературі кожен вихователь має змогу не обмежуватися тісним колом своєї діяльності, а поширювати свій досвід, думки, які сформувалися в процесі практичної діяльності на основі поєднання знань із педагогіки і практичного досвіду, передавати те, що є цінними як для школи, так і для інших учителів.

У своїх творах К. Д. Ушинський піднімав різноманітні питання. Великого значення надавав природничій освіті дітей. На його переконання, початкове навчання мало бути ближчим до життя, тоді успішно розвиваються розум і свідомість дитини. А от схоластичне навчання не приносить користі: раціональна організація шкільних занять має базуватися на постійній розумовій діяльності учнів. Учений аналізував проблеми

наочності викладання, порядку й систематичності знань учнів. Розробив правила побудови уроку: вчитель має залучати до роботи всіх учнів, домагатися від них уважності; вміти урізноманітнювати методи викладання, тримати в полі зору не тільки клас у цілому, а й кожного окремого учня. Критикуючи так звану німецьку рецептурну педагогіку, К. Д. Ушинський стверджував: учитель повинен знати основи дидактичної і психологічної теорії, але застосування їх залежить від нього самого [2, 289].

Педагог наголошував на необхідності активізації учнів безпосередньо під час уроку. На цьому принципі базується його ідея про те, що вчитель має не тільки забезпечити засвоєння учнями певної системи знань, а й у тому, щоб навчити їх працювати самостійно. Це вміння К. Д. Ушинський розглядав як важливу передумову усвідомленого сприймання нового матеріалу. З цього приводу він зазначав: „Не саме знання, а ідея, що розвивається в розумові дитини засвоєнням того чи іншого знання, – от що повинно становити зерно, серцевину, кінцеву мету таких занять. Навколо цього ядра мають органічно наростати логічна й розумова оболонки” [5, 174].

Виходячи з цього, К. Д. Ушинський наполягав на тому, що діти мають якнайбільше працювати самостійно, а основне завдання вчителя має полягати в тому, щоб сприяти пробудженню і розвитку їхньої активності в процесі навчання. „Нова школа, поділяє й організовує працю вчителя та учнів; вона вимагає, щоб діти, по змозі, працювали самостійно, а вчитель керував цією самостійною працею і давав для неї матеріал” [5, 217]. Одну з передумов успішного розв’язання такого завдання він убачав у поліпшенні організаційного аспекту цього процесу.

Така увага до означеного питання зумовлювалася тим, що в тогочасних школах навчальний процес ґрунтувався на пасивному сприйманні дітьми матеріалу, тобто на фронтальній усній роботі відтворюючого характеру, що, на думку К. Д. Ушинського, було недоцільно, адже „дитина потребує діяльності постійно і втомлюється не діяльністю, а її одноманітністю і односторонністю” [5, 177]. За такої організації навчальний матеріал не стає

предметом індивідуального засвоєння його кожним учнем. На цій основі він робить висновок про необхідність забезпечення тісного зв'язку між індивідуальною роботою кожного школяра, спрямованою на засвоєння нового матеріалу, і одночасною роботою всіх дітей на уроці. На його думку, одночасна робота всього класу має полегшувати розуміння і засвоєння матеріалу кожним окремо, коли „спільними зусиллями долаються труднощі навчання” [5, 177].

Інша справа, як ця робота організовується. Тут на перший план виступає питання щодо форм навчальної діяльності. Ефективним, на думку К. Д. Ушинського було диференційоване навчання, яке передбачало поділ класу на групи, що відрізнялися б одна від одної рівнем підготовки і розвитку учнів. Незважаючи на те, що питання диференціації за групами зумовлювалося, головним чином, тим, що діти приймалися до школи кілька разів протягом року, сама ідея була досить прогресивною для тогочасної педагогіки. Обґрунтовуючи сутність такої організації навчальної діяльності, педагог писав: „Поділ класу на групи, з котрих одна сильніша за іншу, не тільки не завдасть шкоди, а навіть корисний, якщо наставник уміє, займаючись з однією групою сам, дати двом іншим корисну самостійну вправу” [5, 271]. Водночас він підкреслював, що вчитель повинен спочатку навчити дитину навчатися, а вже потім доручати їй самій займатися цією справою. А для цього необхідно застосовувати різноманітні форми навчальної діяльності на окремих етапах навчання.

Таким чином, у педагогічному доробку К. Д. Ушинського важливе місце посідає питання організаційного аспекту навчального процесу. Надаючи пріоритетного значення індивідуальному навчанню, він зазначав: „Погано, що школи звільняють від потреби займатися з дітьми не тільки таких матерів, у яких цілий день забирає особиста й тяжка праця, але й таких, які легко могли б присвятити навчанню своїх малят тих небагато годин... дня, які для цього потрібні”. Педагог був переконаний, що жінці дане „природжене прагнення вчити й розвивати свою дитину”, виходячи з її

особистісних особливостей, забезпечуючи в такий спосіб дійсно індивідуальний підхід [5, 207-208]. Але індивідуальне навчання було прерогативою дітей із заможних сімей. У загальній же масі шкіл домінувала фронтальна форма, якій до того ж були притаманні такі риси, як догматизм і пасивність учнів. Усе це стало поштовхом для пошуку внутрішніх резервів удосконалення процесу навчання. Результатом цього і стало обґрунтування К. Д. Ушинським необхідності введення нової організаційної форми – групового навчання – на основі диференціації учнів відповідно до рівня їхнього інтелектуального розвитку і часу вступу до школи.

Розглядаючи питання організації навчальної діяльності учнів, К. Д. Ушинський був переконаний, що будь-який метод викладання, хоч би яким він був гарним, залишається мертвою буквою, якщо не перейде в переконання вихователя. Отже, вважав педагог, „найпильніший контроль у цій справі не допоможе. Вихователь ніколи не може бути сліпим виконавцем інструкції. Нема сумніву, що багато чого залежить від загального розпорядку в закладі, але найголовніше завжди залежить від особи вихователя, що стоїть віч-на-віч з вихованцем: вплив особи вихователя на молоду душу становить ту виховну силу, якої не можна замінити на підручники, ні моральними сентенціями, ні системою покарань і заохочень...дух закладу...живе не в стінах, не на папері, а в характері більшості вихователів і звідти вже переходить у характер вихованців” [4].

Тому не дивно, що серед різних питань, пов’язаних з удосконаленням навчання і виховання дітей, велику увагу К. Д. Ушинський приділяв розробці ідеї цілеспрямованої підготовки педагогічних кадрів. Ним сформульовані її основні принципи та визначені вимоги до особистості педагога. Адже невідомий вихователь, „...який спирається тільки на свою спостережливість та особистісний досвід, завдає стільки ж лиха, як і неосвічений медик” [7, 31-55.]. Успішна професійна діяльність педагога може здійснюватися тільки на основі різноманітних антропологічних знань, оскільки „педагогіка, як мистецтво складна й об’ємна, вона спирається на

безліч обширних і складних наук..., крім знань, вимагає здібностей і нахилу, прагне до ідеалу довершеної людини” [7, 31-55].

Учений запропонував зміст та систему різноманітних форм спеціальної підготовки вчителя, підкреслював важливість педагогічної спрямованості викладання наук, надавав великого значення спеціальній і методичній підготовці педагога. Знання вчителя народної школи, на його переконання, мають бути доволі різноманітні. Він повинен мати знання не тільки із Закону Божого, граматики, арифметики, географії та історії, а й з природничих наук, медицини, сільського господарства; вміти гарно писати, малювати, креслити, читати чітко й виразно і навіть співати. Тоді тільки він „буде спроможний давати учням своїм знання, потрібні або корисні їм у житті” [7, 31-55].

Педагогічні знання, на переконання К. Д. Ушинського, забезпечують і чітке визначення мети виховання, і якісне керування цим процесом. А це має важливе значення, оскільки „виховання є діяльність свідома, ... в якій ми визначили мету, ознайомилися з матеріалом, з яким ми повинні мати справу, обдумали, випробували й вибрали засоби, потрібні для досягнення усвідомленої нами мети” [3, 161]. Водночас наголошувалося, що самих лише теоретичних знань для успішної педагогічної діяльності недостатньо.

Досягнути рівня професіонала можна тільки завдяки практичній діяльності. У своїй відомій праці „Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології” К. Д. Ушинський пише: „...ні політику, ні медицину, ні педагогіку не можна назвати науками в цьому строгому розумінні, а лише мистецтвами, які мають на меті не вивчення того, що існує незалежно від волі людини, але практичну діяльність – майбутнє, а не сучасне й не минуле, яке також не залежить більше від волі людини. Наука лише вивчає те, що існує або існувало, а мистецтво прагне творити те, чого ще немає, і перед ним у майбутньому майорить мета й ідеал його творчості” [1, 252]. Розуміння педагогіки як мистецтва дає можливість розглядати

педагогічний процес як творчість, яка проявляється у мистецтві аналізу педагогічної ситуації, у безпосередній взаємодії з дітьми.

Від учителя народної школи, особливо того, який живе у сільській місцевості або в невеликому містечку, на думку К. Д. Ушинського, необхідно вимагати, щоб „життя його не тільки не давало приводу для спокуси, не тільки не руйнувало поваги до нього в батьках і дітях, а, навпаки, було прикладом як для тих, так і для інших і не суперечило його шкільним настановам” [7, 34].

Особливо чітких обрисів ці погляди К. Д. Ушинського набули в його праці „Проект учительської семінарії”, де зазначається, що у семінарії майбутні вчителі повинні прослухати курс природничих наук, „приспосований до пояснень предметів, що оточують селянського хлопчика”: короткі практичні курси сільського господарства і гігієни. Поряд із цим проект передбачав ознайомлення вихованців семінарії з практичною, загальнодоступною медициною. Для цього, на думку, вважав учений, корисно було б навіть допустити семінаристів до відвідування міського шпиталю, принаймні того, який необхідний при кожному сирітському закладі, де вони „привчалися б як до пізнавання симптомів хвороби, так і до подання допомоги хворому” [7, 50].

Головну увагу у діяльності семінаристів К. Д. Ушинський відводив практичним заняттям. Спочатку такі заняття передбачали надання вихованцями допомоги працюючому вчителю у вислуховуванні уроків, а учням – у підготовці до них. Коли ж (за результатами письмових робіт або усного викладу завдань) наставники семінарії переконувалися у достатності рівня знань семінарста, він міг допускатися до пробного викладання у малолітній школі чи елементарному училищі. З цією метою йому повідомлялася конкретна тема і день пробного уроку [7, 52].

Проект також передбачав, що після того, як вихованець семінарії засвідчить свою здатність до самостійної вчительської праці, його слід відряджати до однієї із зразкових сільських шкіл, але ще протягом року

залишати його під наглядом семінарії, яка „через своїх учителів три або чотири рази на рік перевірятиме результати його шкільної діяльності, спрямовуватиме її своїми порадами” [7, 53].

Згідно з проектом К. Ушинського, семінарія не повинна була втрачати з поля зору й інших своїх вихованців, а підтримувати з ними зв'язок через училищне начальство або через безпосереднє листування.

Висновки. Проведений нами ретроспективний аналіз поглядів К. Д. Ушинського на сутність навчального процесу, способи його організації, зміст та основні напрями підготовки майбутніх учителів до педагогічної діяльності засвідчує, що вони концентрувалися навколо таких ідей:

– піднесення значення педагогічної літератури не тільки як засобу збагачення вчителя необхідними знаннями, а й засобу поширення успішного педагогічного досвіду;

– дотримання зв'язку початкового навчання з життям, покладання в основу цього процесу принципів наочності, систематичності, послідовності викладу матеріалу;

– урізноманітнення правил побудови уроку і методів викладання, розширення самостійної роботи учнів;

– цілеспрямована підготовка вчителів на засадах тісного поєднання теорії і практики, забезпечення адаптації майбутнього вчителя до умов професійної діяльності в сільському соціумі, запровадження педагогічної практики в школах, підтримання зв'язку з учителями після завершення ними навчального курсу семінарії і переходу до самостійної вчительської праці.

Перспективи подальших досліджень бачимо у винайденні шляхів реалізації запропонованих К. Д. Ушинським підходів до підготовки майбутнього вчителя, зокрема тих, що стосуються підтримки зв'язків навчального закладу з випускниками, проведення моніторингу їх самостійної професійно-педагогічної діяльності.

Джеоела:

1. Історія української школи і педагогіки : хрестоматія / упоряд. О. О. Любар; за ред. В. Г. Кременя. – К.: Знання, 2003. – 766 с.
2. Українська педагогіка в персоналіях: у 2 кн. Кн. 1: навч. посібник / за ред. О. В. Сухомлинської. – К.: Либідь, 2005. – 624 с.
3. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения [Текст] : в 6-ти т. Т. 1 / К. Д. Ушинский; сост. С. Ф. Егоров. – М.: Педагогика, 1988. – 414 с.
4. Ушинский К. Д. Собрание сочинений [Текст] : в 11-ти т. Т. 5. / К. Д. Ушинский; ред. А. М. Еголин. – М.; Л.: Акад. пед. наук РСФСР, 1949. – 591 с.
5. Ушинський К. Д. Посібник для викладання за «Родним словом» / К. Д. Ушинський // Вибрані пед. твори. – К.: Рад. школа, 1949. – 418 с.
6. Ушинський К. Д. Про користь педагогічної літератури / К. Д. Ушинський // Вибрані пед. твори: у 2-х т. Т. 1. – К.: Рад. школа, 1983. – 496 с.
7. Ушинський К. Д. Проект учительської семінарії / К. Д. Ушинський // Вибрані пед. твори: у 2-х т. Т. 2. – К.: Рад. школа, 1983. – 359 с.

В статье рассматриваются педагогические идеи К. Д. Ушинского, связанные с оптимизацией учебно-воспитательного процесса в школе (содержание, организация обучения, методы преподавания); основными направлениями подготовки будущих учителей начальной школы через обеспечение тесной связи между педагогической теорией и практикой.

Ключевые слова: педагогическая теория, педагогическая практика, учебно-воспитательный процесс, подготовка будущего учителя, начальная школа.

The article deals with the pedagogical ideas of K. D. Ushinskiy, related with optimization of educational process at school (contents, organization of studies, teaching methods); by basic directions of preparation of future teachers of initial school through providing the close connection between a pedagogical theory and practice.

Key words: *pedagogical theory, pedagogical practice, educational-educate process, preparation of future teacher, initial school.*